

1. Delirul și problematica lumilor ficționale

În ultimele decenii, psihopatologia delirului a fost abordată insistent, mai ales de către cognitiști, cu unele rezultate remarcabile, concretizate în teoriile top-down, bottom-up și cea a înlăturării erorii. S-au explorat distorsiuni ale cogniției sociale în identificarea expresiilor faciale, a procesului de mentalizare (recunoașterea intențiilor și opiniilor celuilalt în anumite situații), atribuirea cauzalității evenimentelor etc(1,2,3,4,5,6). Sintezele cognitiștilor care se ocupă de delir(7) au rămas însă insuficient de convingătoare, din cauza unei probleme de selecție a cazuisticii, derivată dintr-un paradox pe care îl introduce concepția lui Jaspers(8). (Dacă „delirul propriu-zis“ e doar cel care se instalează prin dispoziția, percepția și intuiția delirantă, se exclud delirurile sistematizate monotematice; căci cele care rezultă prin mutația introdusă de „procesul psihopatologic“ conduc la stări delirante amestecate cu halucinații, perturbări dispoziționale, depersonalizare, dezorganizare și mai ales fenomene de transparență-influență; de aceea, studierea delirului propriu-zis ar trebui să se facă pe variante monotematice, ceea ce nu se face.)

Ambiguitatea menționată mai sus e dublată de faptul că cercetările fenomenologice s-au concentrat în ultimele decenii pe studierea „sinelui hiperreflexiv“ din schizofrenia simplă deficitară (predominant prin scala EASE Copenhaga)(9,10), iar încercările fenomenologico-existențialiste ale lui Kraus(11) în direcția delirului nu au fost consistente. Or, o psihopatologie semnificativă a delirului ar trebui să invoce perturbarea unei dimensiuni specifice a psihismului uman, care să fie identificabilă, dacă nu la specia *Homo* în genere, cel puțin la *Homo sapiens*; și mai ales la omul cultural de după neolitic(12). De aceea merită interes sugestia pe care o face în această direcție un eminent specialist în

neuroștiințe, editor al unor tratate de prestigiu în domeniu^(13,14). Gallagher atrage atenția într-unul din articolele din ultima perioadă privitoare la delir⁽¹⁵⁾ asupra problematicei „lumilor ficționale multiple“. El scrie:

„Pe lângă lumea în care noi lucrăm, ne câștigăm salariul, socializăm, ne bucurăm de viața de familie... mai sunt multiple alte realități care ne scot din realitatea de zi cu zi. De exemplu, dacă citesc un roman, merg la teatru sau la cinema ori sunt preocupat de un joc pe calculator, eu petrec câteva ore intrând în diverse realități ce mi se deschid prin paginile cărții, prin scena teatrului sau prin ecranul de televizor... eu pot să mă identific cu unul sau cu mai multe dintre personajele din aceste diverse medii.

În vis, sau în visul diurn ori în fantezie, pot juca activ ca fiind eu însumi, dar și ca o variantă modificată a mea, diferită de cea zilnică... la fel... eu pot fi în lumea piesei, a filmului, a jocului și apoi să mă întorc în lumea vieții cotidiene... Pare perfect posibil ca cineva să poată intra în realitatea delirantă la fel cum intră în realitatea visului ori într-o realitate ficțională sau virtuală. La fel ca multiple alte realități, unele realități delirante sunt mai mult sau mai puțin rupte de realitatea zilnică, incomensurabile cu legile normale ale rațiunii care guvernează lumea noastră cea de toate zilele.“

Dezvoltând ideea lui Gallagher, se poate sugera că delirul ar putea fi interpretat ca „alunecarea“ sau „căderea“ subiectului într-un rol aberant dintr-un scenariu fictiv, din care el nu se mai poate reîntoarce la condiția de bază. Identificându-se plin de convingere cu un astfel de rol, el reacționează și acționează după o logică specială, valabilă în aria ficțiunii, dar diferită de cea a vieții curente. Ideea de „rol într-un scenariu fictiv“ presupune acceptarea „lumilor ficționale multiple“ ca parte constituentă firească a vieții de zi cu zi a oamenilor. Ceea ce ne apare destul de firesc, dacă avem în vedere acceptarea consensuală și naturală a existenței instanței divine și a practicilor care o invocă.

Pornind de la ipoteza sugerată de Gallagher vom încerca să schițăm etapele unei eventuale reelaborări a problematicei delirului din perspectiva doctrinei

evoluționismului cultural, având în vedere un psihism specific omului de după neolitic. Vom marca trei secvențe:

- o circumscriere *avant la lettre* a delirului prin personajul Don Quijote, al lui Cervantes;
- comentarea delirurilor monotematice din perspectiva „căderii” psihismului persoanei pe o soluție aberantă, în preocupările sale de clarificare a statutului și rolului său identitar relațional;
- identitatea de personaj fictiv pe care o introduce, cu precădere, delirul cu tematică religioasă.

2. Delirul și condiția de personaj a persoanei umane

În atmosfera de efervescență spirituală a Renașterii, nebunia a fost magistral comentată de gânditori și oameni de litere. Erasmus, în *Stultitiae Laus*, dă cuvântul acestei nebunii, sub înfățișarea unei bufon al vremii cu scufie și oglindă, pentru a anunța o nouă tonalitate a înțelepciunii. O întreagă antologie a nebuniei întâlnim apoi în opera lui Shakespeare, de la Regele Lear la nebunul său oficial; sau la tânărul nobil Edgar din aceeași piesă, care în mod deliberat face pe nebunul, pe îndrăcitul. În același timp, cu câteva veacuri înainte ca psihiatria din secolele XIX și XX să se preocupe sistematic de psihopatologia delirului, Cervantes a produs o definiție exemplară a acestuia prin romanul său *Don Quijote*, amplu răspândit prin intermediul tiparului. Intriga este următoarea:

Nobilul de țară Quijano, cititor pasionat de romane picarești, consideră, ajuns la aproape 50 de ani, că s-a transformat în cavaler rătăcitor, similar cu cei despre care citise, adoptând numele de Don Quijote. El redefineste lumea care-l înconjoară în conformitate cu noua sa identitate și cu noul său statut. Un lighenaș de bărbier devine coiful lui Mambrino, mârtoaga sa e botezată Rocinante și considerată un cal faimos; o țarancă din sat devine „Dulcineea del Toboso”, doamna căreia își va închina isprăvile. Plecând de acasă ajunge la un han pe care îl declară castel, cerându-i hangiului, care devine castelan, a-l învesti cavaler. Apoi îl zăpăcește pe bonomul său vecin Sancho Panza; și pleacă împreună cu el pentru a

săvârși isprăvi cavaleriești. Pe drum se luptă cu niște mori de vânt considerate a fi balauri... Iar după mai multe peripeții, câțiva oameni de bine din sat împreună cu preotul și cu bărbierul reușesc să-l readucă acasă sub iluzia unei vrăji.

Dar eroul nu rămâne mult timp în satul său, deoarece sosește de la Salamanca bacalaureatul Samson Carusco, care-l informează că povestea sa a fost tipărită într-o carte și răspândită pe această cale în lume; iar autorul a promis și o a doua parte. Astfel încât, pentru a se putea scrie această a doua parte, Don Quijote pleacă din nou în călătorie cu Sancho Panza. Peste tot lumea a auzit de el, mai ales cei de la curtea Ducelui și Ducesei, care pun la cale diverse înscenări. Împreună cu un haiduc, Don Quijote ajunge apoi la Barcelona, unde, într-o tipografie, vede șpalturile noii cărți care se tipărește despre el. După multe peripeții, fiind înfrânt într-o luptă simbolică, acceptă să se reîntoarcă acasă, unde renunță progresiv a se mai identifica cu Don Quijote. Apoi își redactează în pace testamentul și moare ca Quijana cel Bun. Mai merită menționat în acest scurt rezumat episodul care se petrece la un han, unde eroul nostru aude cum în camera alăturată doi drumeți comentează peripeții de-ale sale, care urmau să apară în cartea care tocmai se tipărea; la protestele sale vehemente, fiind întrebat de cei doi vecini cine comentează, el răspunde emfatic: „Chiar Don Quijote în carne și oase!”

Povestea se referă deci la un om cultivat, care, pentru o perioadă din viața sa, intră în pielea unei noi identități, devenind un personaj similar cu eroii de romane, și trăiește într-o lume populată de simbolurile și idealurile acesteia. Eroul e convins de realitatea acestei lumi și a noii sale identități. Așadar, el crede într-o „idee falsă”, neadevărată pentru persoanele de bun-simț din jur. Idee care are pentru el puterea evidenței și nu poate fi schimbată prin argumente și experiențe (el argumentează, de exemplu, că Dulcineea „a fost vrăjită” și de aceea lumea nu vede cine este ea de fapt). Delirul său se manifestă în formă pură. Iluziile pe care le trăiește sunt secundare convingerii și lumii delirante în care a intrat, putând fi etichetate cel mult ca halucinații funcționale, și nu ca halucinații propriu-zise. Nu sunt prezente nici fenomene de supraveghere sau manipulare din partea vreunei

ființe străine, de „posedare“ de către vreun diavol sau spirit; nu există greșeli de logică, de gramatică sau semantică, iar discursul său e deseori convingător. La fel ca întreg romanul.

Nici contemporanii, nici oamenii ulteriori de cultură din Europa și din întreaga lume nu l-au considerat pe Don Quijote ca „întreg la minte“, ci ca nebun. Nebunie care, în prezent, nu e încadrabilă în altă categorie decât în cea a delirului; adică a convingerii extraordinare și de neschimbat într-o idee falsă, care nu poate fi modificată prin argumente și experiențe. Iar ideea cu pricina constă în modificarea identitară prin care Quijano devine cavalerul rătăcitor Don Quijote, căpătând astfel un nou statut și rol social. Mai precis, eroul se transformă într-un personaj similar cu cei bine cunoscuți pe vremea sa din literatura picarescă pe care el o citea fără oprire de ani întregi. În viziunea lui Jaspers, ar fi vorba însă despre o tulburare „de tip delirant“, „deliroidă“, care apare fără procesualitatea dispoziției și percepției delirante. Dar, chiar și așa, cazul Don Quijote ne relevă un aspect esențial al delirului: faptul că se petrece o mutație (într-un fel) deficitară, în zona resimțirii identității de statut și rol sociocultural; și că aceasta are o strânsă legătură cu modelul personajelor pe care le evocă narativitatea literară.

Exemplaritatea nebuniei delirante a lui Don Quijote constă în aceea că aduce în discuție identitatea de personaj a omului cultural, corelată statutului și rolurilor sale sociale. Condiție de personaj care se exprimă variat, de la funcționarea sa în familie, profesie și societate, până la angajarea în scenarii relaționale circumstanțiale, pe care le „joacă“, trăindu-le în cadrul educației, competițiilor, realizării proiectelor sau clarificării diverselor situații problematice. Împrejurările vieții plasează persoana în poziția sau rolul de solicitator și acuzator, de victimă a unor împrejurări sau a persecuțiilor sociale. Eventualitatea de a suferi de o boală invalidantă sau cea de a fi înșelat de partener sunt tot atâtea scenarii în care subiectul poate fi cuprins și pe care urmează să le joace asumându-și rolurile de care are parte, rezolvând probleme și clarificând situații ambigue. Faptul că viața reală seamănă parțial cu scenariile teatrale și cu povestirile pe care le scriu

romancierii nu este doar o figură de stil. De aceea, sugestia lui Gallagher merită atenție.

3. Delirul monotematic și distorsiunea rolului identitar relațional în scenarii existențiale problematice

Rămânând în aria tulburărilor pe care Jaspers le-a etichetat ca „deliroide“, ne putem referi acum la categoria nosologică a tulburărilor delirante persistente. După DSM-5, tematica acestora este de: persecuție (paranoia), de gelozie, erotoman, megaloman (de invenție), somatic (delirul dismorfofob, dermatozic). Frecvența lor este considerată în prezent rară, fapt ce contrastează cu interesul crescut pentru delirul sistematizat fără deteriorarea personalității, care s-a manifestat la cumpăna dintre secolele XIX și XX, pe vremea în care Kraepelin a introdus paranoia în sistematica sa⁽¹⁶⁾. Este evident că, în delirurile monotematice, ideea – tema sau conținutul – delirului nu se corelează cu poveștile sau romanele. Ea derivă acum din preocupările firești și adaptative ale omului în viața de zi cu zi: încrederea în ceilalți – necesară cooperării; fidelitatea partenerului – pe care se bazează familia și creșterea copiilor; starea de sănătate și atractivitate socială etc. Deși toate aceste teme se regăsesc și în polimorfismul delirurilor propriu-zise, care extrag subiectul din viața cotidiană, ele exprimă întrebări firești ale oricărui om afectat de situații problematice⁽¹⁷⁾. Întrebări care-l pot preocupa în manieră anxios-fobică sau obsesiv-prevalențială, înainte ca subiectul să fie absorbit și dominat de soluția pe care i-o oferă tematica unei convingeri delirante. Un parcurs al încercărilor de clarificare este imaginat în figura 1.

Figura 1

Figura 1

E firesc ca orice om să ajungă uneori la întrebări de tipul: Cine și cum sunt?... Care sunt capacitățile și valoarea mea?... Ce cred alții despre mine?... Pot să mă încred în ceilalți?... Mi-e fidel partenerul?... Sunt sănătos, nu mă paște niciun pericol de boală gravă?... Astfel de întrebări care-l privesc intim pe orice subiect sunt latente, în permanență, în fiecare om. Ele sunt aduse în față de împrejurări de viață mai aparte, provocatoare, sau de anumiți indici, care-i ridică o problemă. Preocuparea față de clarificarea unei situații care pune în discuție starea sau valoarea sa, relaționarea sa cu alții, sănătatea, creativitatea proprie etc. este legitimă și cere un răspuns. Alături de proiectele realizatoare, preocuparea față de clarificările identitar-relaționale este cea care ocupă centrul existenței unei persoane. Delirul monotematic apare ca un răspuns aberant la astfel de întrebări care privesc subiectul, care-l afectează în cel mai înalt grad. El ar putea fi comentat din perspectiva unui rol identitar relațional (privitor la propria stare, valoare, relaționare) care se dezimplică din potențialitățile persoanei, trece în prim-plan acaparând existența subiectului, decontextualizându-l. Odată cu depășirea limitei prevalenței și căderea pe orbita delirantă, subiectul este acaparat de către tema sa, care instituie un fel de „prezent monoton și continuu“. Ea extrage persoana nu doar din varietatea solicitărilor existenței, ci și din alte posibilități de raportare la trecut și viitor. Ideia delirantă nu se referă la o stare de fapt – de exemplu, că afară plouă când de fapt nu plouă – sau la un adevăr științific, la o credință religioasă sau o opțiune politică. Ea derivă din preocupările intime și personale ale unui subiect, angajat într-un proces dramatic de clarificare identitar-relațională. Proces care are caracteristicile unui scenariu de piesă de teatru sau de nuvelă.

Putem reveni acum la Jaspers, care, în preajma apariției **Tratatului** său de psihopatologie (1913), a publicat un studiu (1911)⁽¹⁸⁾ referitor la diferența dintre

dezvoltarea prevalențială și delirul de gelozie. Tema geloziei este mai aparte, deoarece, prin comparație cu persecuția paranoică, se referă tocmai la persoana care ar trebui să sprijine, în intimitate, siguranța de sine a subiectului, în fața adversității acțiunilor agresive. În studiul respectiv este invocat procesul psihopatologic care conduce, prin dispoziție, percepție sau intuiție delirantă, la căderea pe orbita psihotică. Dar cazuistica lui Jaspers în această direcție nu e amplă și convingătoare. Abordarea delirului de gelozie a rămas în continuare ambiguă⁽¹⁹⁾. Formule franc delirante ies în evidență uneori, prin absurditatea scenariului adus în discuție de pacient. Dar frecvente sunt și cazurile în care limita dintre prevalență și delirul care se instalează procesual e dificil de trasat.

Cazul delirului de gelozie e important și din alt motiv. În multe cazuri, argumentația ideății de gelozie se bazează pe iluzii și interpretări ale unor fapte decontextualizate, care pot fi considerate predecesoarele simptomelor de referință, care se încheie cu percepția delirantă.

Probele pe care le invocă gelosul patologic pot fi variate, esențială fiind încercarea de a-l surprinde pe pacient în flagrant. Pot fi supravegheate telefonul, corespondența, deplasările; se pot înscena plecări dublate de spionaj; plasarea în casă a unor sisteme de înregistrare, angajarea de detectivi. Un rol îl pot juca și imaginările pregnante, receptarea bârfelor, interpretarea comentariilor altora sub formă de aluzii. La fel ca în alte forme de delir monotematic, poate interveni și reinterpretarea unor date din trecut, cărora gelosul le acordă o nouă semnificație în cadrul clarificărilor și „iluminărilor“ pe care le trăiește, pe drumul câștigării certitudinii delirante. Un capitol special constă în încercarea de a obține mărturisirea de la partener, cu o insistență agresivă, uneori cu terorizare și maltratare.

Dar „probele“ pe care le invocă gelosul patologic se bazează în mare măsură și pe reinterpretarea unor detalii perceptive scoase din context, uneori deformate ca iluzii. De exemplu, faptul că partenera dansează sau discută cu un alt bărbat, faptul că zâmbește la o glumă a acestuia, că la reuniunile la care soții merg întâlnesc

aceeași persoană etc. Expresia feței, unele comportamente sau formulări verbale pot fi și ele detașate de context și plasate în argumentația „coincidențelor” anormale care argumentează gelozia. Procesul e de aceeași natură ca toate percepțiile hipersemnificate („salience”) din interpretările și dispoziția delirantă⁽²⁰⁾. Uneori pot intra în joc și iluzii perceptive (ex.: circulând cu mașina, gelosul vede o femeie intrând într-o casă și, după talie și îmbrăcăminte, o identifică cu certitudine ca fiind soția care-și vizitează acolo amantul). Căutarea unor astfel de probe se realizează uneori prin: cercetarea lenjeriei intime a partenerei pentru a decela urme de spermă; studierea detaliilor comportamentului sexual (ex.: nivelul de performanță sexuală); atenția la gustul alimentelor, pentru a decela eventuala tentativă de otrăvire etc.

Suprasemnificarea unor detalii scoase din context – fenomenul „salience” – poate fi considerat ca anticamera simptomelor de referință, care constituie nucleul dispoziției și percepției delirante din procesul psihopatologic al lui Jaspers. În cadrul acestuia, subiectul resimte că elemente perceptive ale ambianței, rupte de context, se instituie ca mesaje care anunță un eveniment iminent, important pentru el. Chiar dacă prevalența și delirul de gelozie nu se înscriu în scenariul complet al „delirului primar”, acesta este prefigurat, prin circumscrierea unui teritoriu de tranziție.

Preocuparea prevalențială și uneori chiar delirul de gelozie se pot desfășura doar în context relațional fără o evidentă extragere a subiectului din restul vieții comunitare. Însă e vorba despre o trăire la limită, care nu poate fi menținută multă vreme așa, în măsura în care procesul delirant totuși se desfășoară. Varietatea condițiilor psihopatologice poate fi însă mare. Shakespeare ne oferă două cazuri marginale aparte.

În piesa **Poveste de iarnă**, Regele Leontes intră brusc într-o gelozie delirantă, în contextul unei situații relativ banale, pe baza unei simple intuiții, fără nicio „dovadă” specială, și nu revine asupra convingerii sale decât atunci când soția și fiul său mor, chiar în momentul în care cei trimiși la Oracolul din Delfi

anunță decizia zeului asupra nevinovăției partenerei. Pe toată perioada sa delirantă, Leontes nu prezintă alte simptome de anormalitate, fiind însă opac la orice contraargumentare. Pentru explicarea acestei intuiții cvasidelirante, ar fi nevoie, poate, de complicate interpretări psihanalitice.

Plasat într-o altă ipostază, generalul Othello din piesa cu același titlu, cinstit dar naiv, intră pe făgașul geloziei doar în urma persuasiunii dibaciului Iago, care-l manipulează insistent, fabricând și „pseudodovezi“. În acest caz se poate vorbi doar despre prevalență indusă.

Shakespeare, în piesa *Poveste de iarnă*, ne prezintă un delir de gelozie instalat brusc, prin intuiție patologică. Intriga e următoarea: în Sicilia, unde rege e Leontes, se află în vizită prietenul său din copilărie, regele Boemiei, Polixene. Când se pregătește de plecare, Leontes îl roagă să rămână, dar el refuză, acceptând totuși în final, la insistența soției acestuia, Hermina, pe care soțul o solicită să-l înduplece. Brusc, Leontes intuiește o legătură între cei doi și pune la cale cu sfetnicul său Camilius otrăvirea lui Polixene. Camilius i se destăinuie lui Polixene, plecând apoi cu acesta. Leontes își închide soția, pe care o acuză de adulter, refuză argumentația tuturor, bazându-se doar pe convingerea sa intuitivă. În ziua judecății, Hermina și fiul său mor, chiar când solii trimiși la Oracolul din Delfi dau citire răspunsului acestuia de nevinovăție. În final, Leontes își recunoaște greșeala. De fapt, Hermina îi solicitase lui Polixene să rămână doar la insistențele soțului său, care nu poate invoca niciun argument pentru eventuala infidelitate a soției, decât intuiția sa bruscă.

Gelozia patologică din *Poveste de iarnă* e complet diferită de cea la care ajunge generalul Othello în piesa cu același nume. Acesta e un ostaș viteaz, dar imatur afectiv și neșlefuit din punctul de vedere al relaționării sociale. El se căsătorește cu Desdemona, fiica naivă a unui senior din Veneția, care-l admiră și idealizează pentru poveștile sale din războaie. Iago, un ofițer din Veneția, om de societate abil, e profund nemulțumit că Othello își alege ca locotenent într-o misiune în Cipru pe superficialul dar frumosul Cassio, și nu pe el. De aceea, pune

la cale o răzbunare pe care o și împărtășește unei persoane apropiate. Ajuns în Cipru, unde sunt și perechea Desdemona–Othello, precum și Casio, aranjează situații în care acesta din urmă să intre în încurcătură apoi îi sugerează Desdemonei să îi ia apărarea și îi induce lui Othello, treptat, îndoiala cu privire la fidelitatea soției. Persuasiunea sa continuă și manevrarea insistentă a gândirii generalului îl fac pe acesta să își amplifice ideea prevalentă de gelozie; mai ales că Iago aranjează și o „probă materială” (cu o batistă). Bine îndoctrinat de Iago, Othello o strangulează pe Desdemona și apoi se sinucide. În acest caz suntem în fața unei convingeri induse prin persuasiune, și nu a unui delir.

Faptul că tema geloziei poate fi comentată în piese de teatru nu e întâmplător. La fel ca în restul situațiilor de viață problematice care necesită clarificări – persecuția, atractivitatea, boala etc. –, și gelozia trimite subiectul uman spre condiția unui personaj, cuprins în scenarii dramatice, orientate spre clarificarea unei incertitudini identitar-relaționale.

Condiția de personaj e intrinsecă și definește psihismul persoanei umane. Orice om există prin trăirile sale nemijlocite, care se dimensionează însă și prin posibilitatea narării lor ulterioare de către alții și de către subiect. Omul e, prin definiție, și o ființă marcată de narativitatea logosului, în mediul căruia ființează. Delirul are legătură cu această dimensiune specifică, narativă, de personaj, a psihismului uman.

De aceea, definiția delirului pe care o instituie Don Quijote nu trebuie ignorată.

1. Bartolotti L. Delusion and other irrational beliefs. Oxford University Press, 2010.
2. Spitzer M. Was is wahn? Berlin, Heidelberg, New York: Springer Verlag, 1989.
3. Oltmans TE, Mahler BA. Delusional Beliefs. New York:Wiley, 1988.
4. Munro A. Delusional Disorder. Cambridge University Press, 2006.
5. Gallagher S. Delusions: A two-level framework. In: Broome MR,

- Bartolotti L. Psychiatry as Cognitive Neuroscience, Oxford University Press, 2009, 269-284.
6. Davies AMA, Davies M. Explaining pathologies of belief. In: Broome MR, Bartolotti L. Psychiatry as Cognitive Neuroscience. Oxford University Press, 2009, 285-326.
  7. Freeman D, Bentall R, Garety Ph. Persecutory Delusion, Oxford University Press, 2008.
  8. Jaspers K. General Psychopathology. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
  9. Parnas J. Self and schizophrenia: a phenomenological perspective, pg.217-241. In: Kircher T, David A. (eds), The Self in Neuroscience and Psychiatry, Cambridge University Press, in Tilo Kircher & Antony David (eds.), 2003.
  10. Parnas J, Moller P, et al. EASE: Examination of Anomalous Self-Experience. Psychopathology. 2005;38/5, 236-258.
  11. Kraus A. Phenomenological-antropological psychiatry. In: Contemporary psychiatry, vol. I, Foundation of Psychiatry (ed. F. Henn, N. Sartorius, H. Helchen), New York, Springer Verlag, 2000.
  12. Lăzărescu M. Psihopatologia psihozelor în perspectiva sinelui. Ed. Academiei Române, București, 2016.
  13. Gallagher S, Schmicking D. (ed). Handbook of Phenomenology and cognitive Science, Springer, 2010.
  14. Gallagher S. (ed.) The Oxford Textbook of the Self, Oxford University Press, 2011.
  15. Gallagher S. Delusional realities. In: Broome MR Bartolotti L. Psychiatry as Cognitive Neuroscience. Oxford University Press, 2009, 245-268.
  16. Berrios G. The history of mental symptoms. Cambridge University, 1996.
  17. Lăzărescu M. Psihopatologia delirului în perspectiva structurii ierarhice

a sinelui. Revista Română de Psihiatrie. 2011;2:103-112.

18. Jaspers K. Eifersuchtswahn, ein Beitrag zur Frage:Entwicklung oder Prozess. In Gesammelte Schriften zur Psychopathologie, ed. K. Jaspers, 85-141, Berlin: Springer Verlag,1963 (Original work published in 1910).
19. Sheperd M. Morbid jealousy: some clinical and social aspects of a psychiatric symptom. In Conceptual issues in Psychological Medicine, ed.M.Sheperd, 39-68, London and New York, Routledge. 1990.
20. Kapur S. Psychosis as a state of aberrant salience: a framework linking biology, phenomenology and pharmacology. Am.J.Psychiat. 2003; 160:13